

Ábrahám Nóra

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT KAPOSÍ EDIT (1923–2006)

DOI 10.35402/kek.2023.1.8

Absztrakt

Írásomban a magyar tánc kutatás korai pionírjaként említhető, idén 100. éve született Kaposi Edit munkájának első időszakát visszaidézve mutatom be. A Néptudományi Intézet keretei között elinduló tánc kutatási metodika kezdeti eredményeit tárom fel, ami ekkor még az európai etnológia tudományos kutatási irányát vette alapvetésnek. Az etnológia részterületeként említhető tánc Kaposi kutatásaiban definiálhatóvá teszi a tánc kultúra történeti rétegeinek elkülöníthetőségét, a közösség életformájában megjelenő pozitív és negatív idegenképhez kapcsolódó és életkori sajátosságokat is láthatóvá tévő tánc típusok meghatározhatóságát, majd közösségi alkalmazását. Írásomban Kaposi Edit 1946-tól 1958-ig tartó, a néptánc kutatásának korai időszakában végzett munkája bemutatására teszek kísérletet.

Abstract

In my article, I recall the first period of the work of Edit Kaposi, who can be mentioned as an early pioneer of the Hungarian dance research, who was born 100 years ago. I will reveal the initial results of the dance research methodology started within the framework of the Institute of Folklore, which at that time was still based on the scientific research direction of European Ethnology. In Kaposi's research the dance belongs to the part of ethnology makes it possible to define the separation of the historical layers of the dance culture, the definability and community application of dance types to the positive and negative image of foreigners appearing in the community's cultural life, which also makes visible age characteristic. In this article I attempt to present Edit Kaposi's work from 1946 to 1958, during the early period of folk-dance research.

1. kép: Kaposi Edit.

Forrás: OSZMI Táncarchívum fond 58.

Tanulmányomat Kaposi Edit munkásságának felelevenítéseként fogalmazom.¹ Születésének centenáriumi évfordulója alkalmából munkásságának bemutatása nemcsak visszaemlékezés, hanem példamutató kutatói elkötelezettségének bizonyítása is. Pályájának kezdetén néprajzusként etnológiai kutatómunkát végzett, majd a tánc történet (és hangsúlyozottan a társastáncok) kutatása mellett a versenytáncélet elindító személyiségeként él emlékeztünkben. Írásomban Kaposi Edit munkásságából etnológiai tárgyú kutatását és módszertani sajátosságait mutatom be.

Kaposi Edit 1923. február 16.-án Keul Edit néven látta meg a napvilágot Budapesten. Családjá Budapestre települt, édesapja Keul (majd Kaposi) József, édesanyja Csóka Julianna Lovasberényből származott.² Iskoláit a Fehérvári úti Központi Polgári Iskolában, majd a Budapesti Evangélikus Gimnáziumban (1937–1941) végezte. Ez utóbbi intézmény Muharay Elemér toborzóiskoláinak egyike volt. Kaposi Edit csatlakozott a Muharay Együtteshez 1940–1948 között, a kezdetektől annak szervezeti átalakulásáig. Itt vállalt szerepének köszönhetően útja egyértelműen a Pázmány Péter Tudományegyetem frissen alakult Néprajz szakára vitte tovább. Az 1943–47-ig folytatott néprajzi tanulmányai alatt lehetősége volt bekapcsolódni az éppen elinduló tánc kutatásba is. 1946–49 között a Táj- és Népkutató Intézetből alakult Néptudományi Intézet munkatársa volt. 1949–1950-ig a Táncszövetségben folytatta munkáját. 1951–1979-ig a Népművészeti majd a Népművelési Intézet tudományos munkatársaként a táncosztályon dolgozott. Korai munkái igazán figyelemreméltóak a tánc kutatás kezdeti időszakában. Későbbi munkásságának megalapozását ezek az évek jelentették, korán felfelé ívelő karrierjét Ortutay Gyula támogatásával kezdhette meg. Kaposi Edit munkásságának kezdeti periódusa tökéletes példája az 1940-es évek Budapest városából kiinduló ifjúságnevelő törekvéseknek. Házasságát is ennek a közösségnek köszönhette, a Muharay együttesben ismerte meg élete párját, Vass Lajost. Kettejük élete és munkássága meghatározó alakokká tette őket a tánc- és a zenei életben

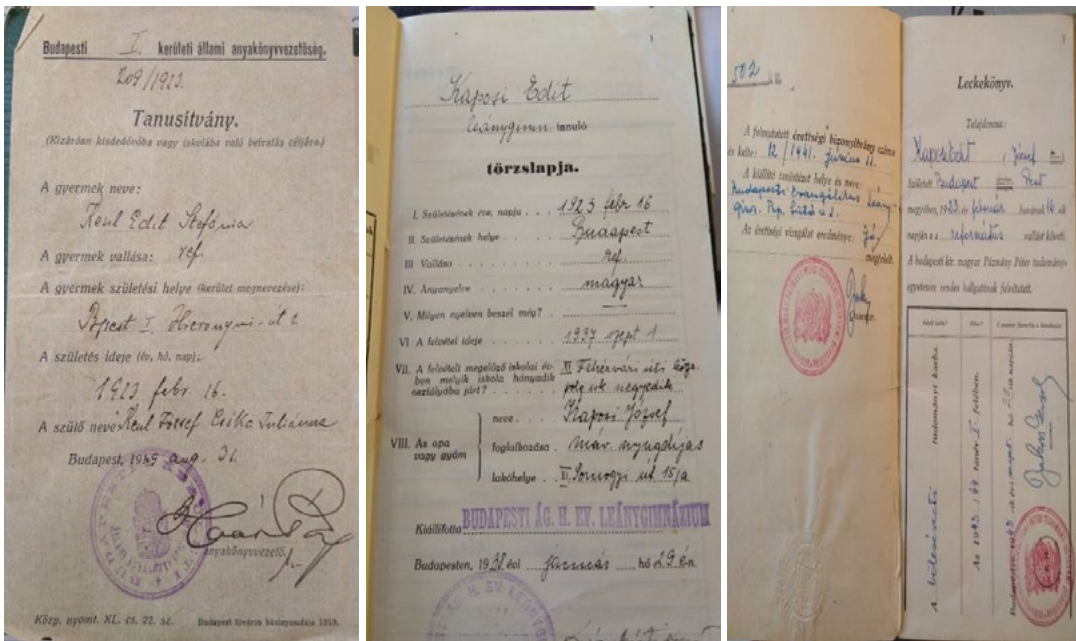
1 Tanulmányaimat a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktoriskolájának Néprajz–Kulturális antropológia programjában folytatom.

2 Bizonyítja ezt édesanyja által közölt Lovasberényi hiedelmek 1946-ból származó cédulás feljegyzései. Ezek a Néprajzi Múzeum archívumában találhatóak.

egyaránt. Kaposi Edit élete családjának, kutatómunkájának és a „társastánc nagyasszonya” szerepének betöltése miatt három város között zajlott, Budapest, Debrecen és Miskolc között ingázott. Először a táncpedagógusok elméleti képzésében, szakanyagok írásában és szerkesztésében vett részt. Számos könyv, folyóirat, újságcikk és szaklap őrzi igazán gazdag kutatói életútját. E tanulmányomban első monográfiájának gyűjtőmunkáját és eredményeit mutatom be, ami fontos mérföldköve az 1940-es évek második felében éppen megszülető tánc kutatás tudományos kánonjának. A történeti korszak sajátos elméleti-szakirodalmi irányváltásának köszönhető, hogy szakterülete végül a társastánc történeti szemléletű kutatása és annak népszerűsítése lett. Tanulmányomban összehasonlítom a szakirodalomként 1999-ben megjelent munkát a hagyatékban megtalált 1948-as forrásanyaggal. A tánc kutatásában véleményem szerint lényeges szerepe van a kulturális emlékezeti tereknek, mivel a falu közösségének nincs írásos emlékegye saját táncokkal kapcsolatban, csak az, amit a közösség felnőtt tagjaitól elsajátítottak, alakítottak, tettek komfortossá saját szórakozásuk közösségi eseményeként. Írásom Kaposi Edit munkásságán keresztül a városi táncdívat hatásait mutatja meg a falusi közösség táncolási szokásaiban és a tánc típusokhoz kapcsolódó emlékezeti terek feltárására törekszik. Kutatásomban a forráskritika és a forráselemzés módszerét követve vált világossá az 1940-es évek tényleges tánc kultúrája, kutatási metodikája, valamint a Néptudományi- és a Népművészeti Intézet táncosztályán dolgozó szakemberek kutatói szemlélete és elkülönülő szakterületei.

Kaposi Edit életét meghatározó történeti korszak tudománytörténeti jellemzése

Kaposi Edit az első világháború utáni Magyarországon született, szülei Budapestre költöztek. Fiatal lányként találkozott a városban elinduló *balladázás* stílusával a Muharay Elemér által vezetett együttesben. Kaposi Edit a *Soli Deo Gloria* református diákszervezethez is tartozott. Mire 18 éves lett, elkezdődött a második világháború. A történeti korszak művelődésében jelentős szerepe van a folklór újrafelfedezésének, a város, Budapest életében megjelenő neofolklorizmus szellemében konstruált művészi alkotásoknak. A falukutatások megindulásának lesz köszönhető, hogy a népballadák a kortárs színpadi tánc koreográfiák

2–4. kép: Kaposi Edit hagyatékában megtalált, tanulmányait igazoló dokumentumok.
 Forrás: OSZMI Táncarchívum fond 58.

5. kép: Kaposi Edit és Vass Lajos 1950-ben. Forrás: Berlász 1998:15.

cselekményt megjelenítő tartalmává válhatnak. Muharay Elemér ebbe az együttesbe gyűjtötte össze azokat a fiatalokat, akiket a néphagyományt tisztelő, értő és művelő tagjaivá kívánt nevelni. A néphagyomány megőrzése és városi térbe kerülése a fiatalok érdeklődését a még élő hagyomány felgyűjtésére ösztönözte. A Muharay Együttesnek a hagyomány átörökítésében és terjesztésében kiemelt szerep jutott, hiszen a balladázás stílusa (ami a ballada táncolása mellett versek szavalását és népdalok éneklését és népszerűsítését is jelentette) a korszak meghatározó ifjúságnevelő programjának részévé vált. A népbaldák az 1930-as években jelentek meg a színpadi táncban, népszerű stílussá válásának köszönhetően egészen az 1940-es évek közepéig alkalmazták ezt a mozdulatművészet területén alkotó koreográfusok. Kiemelt alkotói ennek a műfajnak ekkor Szentpál Olga és Molnár István voltak.³ Azonban a háború kimenetelének köszönhetően 1945-ben nagyon erős ideológiai és politikai szemléletváltás következett be Magyarországon. Ez tudományos és kulturális életben is megmutatkozott, kifejtette hatását. Az ifjúságnevelő intézmények, mint a Népi Kollégiumok diákszervezetei érdeklődésének központjában a falukutatás mellett kötelezővé váló néptánc-tömegtáncok gyakorlása és az ideológiailag irányított elméleti megalapozás kérdései álltak. Ennek Kaposi Edit részese, sőt alkotóeleme volt. Ortutay Gyula személye és irányító szerepe a kollégisták-kisdiákok számára olyan adorizált-kiemelt szerepet jelentett, akinek köszönhetően szakmává válhatott a néprajz és a néptánc, mint a korszak kiemelt és támogatott tevékenységi körei. Az ország akkori helyzetét, állapotát, a még fellelhető folklórt felgyűjtő és bemutató Táj- és Népkutató Intézet a falukutatásban elért módszertani eredményeit monográfiákban közölte. A Teleki Pál, majd Györfly István vezetésével dolgozó intézmény az ország aktuális gazdasági és műveltségi állapotát tárta fel. Eddigi kutatási eredményeim szerint a tánc kutatása is ezt az irányvonalat igyekezett követni. Az ország területe az 1938–39-es években hozott Bécsi döntéseknek köszönhetően visszakapta Erdélyt, Kárpátalját, a Felföld magyarok lakta területeit és Bácskát. A Táj- és Népkutató Intézet 1945-ben Néptudományi Intézetté alakult át.⁴ Elsősorban ezeket a visszacsatolt területeket helyezte érdeklődésének fókuszába, ami kiemelt jelentőséget kapott. A Néptudományi Intézet kutatási területei közé tartozott Bodroghöz, amely terület tánc kultúrájának felgyűjtése Kaposi Edit és Vass

Lajos munkája lett. A szemlélet, ami a Néptudományi Intézetben alkalmazásra került, véleményem szerint az aktuális német etnológiai kutatási metodikát használta fel a tánc kulturális jelenségének feltárására. Adolf Bastian és Leo Frobenius elméleteinek adaptálását Ortutay Gyula kezdeményezhette, hiszen több utalást találtam az 1930-as években kiadott és általa jegyzett forrásmunkákban ennek bizonyítására. Tudománytörténeti szempontból ez olyan összehasonlító kultúrformológiai elemzés, amely a földrajzilag egy területen élő népcsoport vagy nemzetiség együttélését és kulturális jelenségeit vizsgálja.⁵ Az elmélet kidolgozásában többen is érintettek voltak, többek között a tánc oldaláról Szentpál Olga és Kaposi Edit, néprajzi oldalról Belényessy Márta. Belényessy Márta és Kaposi Edit mindketten a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajz szakán végeztek. Az intézet munkatársai között azonban akadtak még a néprajzosok mellett zeneszerzők, táncosok, koreográfusok is, akik a Bartók által lefektetett, népzeneire alkalmazott elemzési módszer használatát a tánc elemzésében is szükségesnek tartották. A táncgyűjtések koreográfiai felelőse-lejegyzője-értelmezője Szentpál Olga volt. Az 1948-as évben született munkák mind azt bizonyítják, hogy azonos szemlélet szerint egyrészt a táncélet feltárását alkalomhoz kötöttsége és alkalomhoz nem kötöttsége alapján jegyezték fel, rögzítve a jelenkori táncolási szokásokat. A táncba nevelődés falusi szokásrendszerével kapcsolatban feljegyeztek mindannyian életkori sajátosságokat. Leírták a helység földrajzi elhelyezkedését, gazdasági jellegzetességeit és történeti vonatkozásait. A kutatás alatt készített interjúkból pedig a településen élő emberek kulturális emlékezet-tartalmai és határai mutatkoztak meg. Szentpál Olga a tánc egységeinek-motívumainak megállapítására, a tánc szerkezetének, koreográfiai sajátosságainak feltárására és színpadi táncba adaptálhatóságának megteremtésére törekedett. Kaposi Edit munkája azért nagyon egyedi ebből a szempontból, mert ő az általa kutatott település táncéletét feltáró doktori disszertációja mellett a szellemi folklór felgyűjtését is céljának tekintette. Ez a disszertációba és a jóval később megjelent, átdolgozott könyvbe is csak részben került bele. E dokumentumok (mint az 1948-ban megszületett disszertációja és a későbbi kiadott könyv) összevetése számomra nagy meglepetést okozott.⁶ Ezt szeretném bővebben kifejteni

3 Lásd Ábrahám 2022.

4 Kósa 2001:189-190.

5 Bastian és Frobenius etnológiai elméleteiről lásd Sylvain 1996; v.ö. Varga 1939.

6 Kaposi 1948; Kaposi 1999.

és megosztani. Az 1946-ban meginduló gyűjtés induló oka az 1848-as szabadságharc centenáriuma volt.⁷ Vélhetően Ortutay Gyula kezdeményezésére indultak el a kutatócsoportok olyan területek táncfolklórájának felgyűjtésére, ami a Táj- és Népkutató Intézet által már részben feltárt, etnológiai szempontból érdekes területek. A kutatás több nemzetiség együttélését, táncolási szokásait, asszimilációs törekvéseit rögzítette. A háború utáni kitelepítések, áttelepítések és a belső migráció táncéletre gyakorolt hatásainak felmérése és vizsgálata volt a feltehetőleges cél. Ehhez társult a 48-as szabadságharc kulturális emlékezetére irányuló kutatás is. A következőkben Kaposi Edit Bodroghközben végzett munkáját mutatom be.

A Bodroghközi gyűjtés monográfiájának korai és kései változatának összehasonlítása

Kaposi Edit nemcsak Cigándon, hanem a Bodroghközben található környező településeket is vizsgálta. Így kerültek Karcsa, Ricse, Zemplénagárd, Dombrád, Tiszakarád, Pácin, Karos és Leányvár községének felgyűjtött adatai a monográfiába. A földrajzi-gazdasági viszonyok feltérképezésénél meghatározó a Tisza szabályozása, amely a település életére, gazdasági helyzetére is igen erőteljes hatást gyakorolt. A település közösségi zártsága, különállósága, az endogám házassági szokások, valamint az Ó- és az Újfalú között feszülő ellentét leírásával válnak egyértelművé. Ez azért fontos, mert egyrészt a vasút által elválasztott településen belüli ellentétek is kirajzolódtak. Másrészről pedig ennek értelmében az a külső hatás, ami a településen kívülről házasságok felek szokáskincsének beépülése által (étkezés, viselet, háziipar) megmutatkozna, kizárható.⁸ Ez azonos mindkét könyvben. Azonban a tánc elemzésével kapcsolatban ki kell emelnem a disszertáció történeti szempontú elemző fejezetét, amelyben lényegi kérdések vetődnek fel a táncélet vizsgálatával kapcsolatban. Összehasonlító elemzést végezve Kaposi Edit a faluközösség által használt táncokat (nemcsak a néptáncot, hanem egyúttal a társasági táncokat) teszi vizsgálat tárgyává. Elsőként a magyar néptánc fogalmának megfigyeltetésére vállalkozik, amelyben a csárdás eredetének meghatározását tekinti feladatának. Itt olyan folyóiratokban talált táncleírásokra támaszkodik, amelyben a

nemzeti tánc, a csárdás megemlékezése és annak eredetére irányuló kutatás található.⁹ A dolgozat legfontosabb lényegi pontja azonban a táncéletben található táncok korszak- és stílusmeghatározása. Interjúiban megszólított alanyaihoz intézett kulcskérdése a határozatlan értelmű *régi-* illetve *régen* táncokkal kapcsolatban használt szó történeti meghatározására törekedett.¹⁰ Ezek a stílusrétegek Kaposi Edit kutatásai szerint a következők:

- az 1900-as évek előtt születettek által ismert tánciskolai táncok (rezgő, padikáter, padipatinő, krájcpolka, sétapolka, mazurka, bosztonvalcer, valcer, francia négyes, vánsztep, fox, macsics)
- a csárdás, amit mindenki ismer (csárdás, magyar szóló, hármas csárdás, konyhatánc, körscárdás)¹¹
- az 1900-as évek után születettek által ismert az 1920-as évektől elterjedő divattáncok vagy „túl-táncok” (tangó-keringő, foxtrott, slowfox, swing, lovacska (horsy-horsy)).¹²

A táncrenddel és a tánctanulással kapcsolatban Kaposi Edit megjegyzi, hogy kutatásai alapján a táncokat a faluban táncmester tanította be, aki két évente érkezett a faluba két-három hétre, ami alatt megtanította az aktuálisan divatos táncokat.¹³ Fizetése csak részben volt pénz, emellett kapott tojást, lisztet és babot.¹⁴ Az egyéb szokásokhoz kapcsolódó táncok ismertetésekor is megjegyzi Kaposi Edit, hogy csárdást és „túl-táncokat” táncol a falu közössége. Az eszközös táncokat szégyelli a falu népe, mert az a pásztorok tánca. A pásztorok pedig nem tartoztak a falu közösségéhez. A tánc kísérőzenéjét cigányzenekar adta, ami állt prímásból, két brácsásból, bőgősből, cimbalmosból és klarinétosból.

9 Ez a későbbi kötetből kimaradt, mert ennek bővített változata lett Szentpál Olga 1954-es Csárdás monográfiája.

10 Kaposi 1948:32.

11 Az 1947–48-ban felgyűjtött táncok felvétele nyilvánosan elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=dUng_cZrKIY

12 Kaposi 1948:33. Ezt a stílus kategóriát interjúalanyai, Herczik Jánosné Dócs Julianna 1897-es születésű és Fülöp Erzsébet 1902-es születésű asszonyok közléseire, visszaemlékezéseire alapozta, ki mire emlékezett, mit tudott eltáncolni.

13 Ez a táncmester Sátoraljaújhelyről Bleier Samu hívatásos táncmester volt. Lásd Kaposi gyűjtési beszámolója OSZMI Táncarchívum fond 58.

14 Kaposi 1948:68.

7 Kardos 1980:713; v.ö. Pataki 2005:319.

8 Kaposi 1948:27-28.

Ezek a zenészek nem tudtak kottát olvasni.¹⁵ A tánc-hoz használt viselet kérdése szintén megtartja a háború előtt és a háború utáni kategóriát. A háború előtt hordták a sokszoknyás viseletet, a háború után már polgári viseletet hordtak a faluban férfiak és nők egyaránt. A táncok fajtáival és használatával kapcsolatban Kaposi Edit kutatásait alátámasztja az a tény, hogy az Országos Táncmesterképzőnek valóban volt ilyen programja. Táncmesterek a városból szálltak ki a vidéki falvakba, hogy megtanítsák az aktuális táncokat. Ennek bizonyítékául szolgál Róka Gyula 1924-ben kiadott *Modern táncok albuma* és benne megtalálható az összes itt megnevezett táncdivatot jellemző tánc.¹⁶ Tehát teljességgel hiteles volt Kaposi Edit gyűjtése, hogy Bodrogrköz idegen által kevésbé látogatott településén is ismerték, tudták az aktuális táncdivatban szereplő táncokat. Erre bizonyítékként szolgál még az is, hogy a táncmesteri engedélyeket is ezeknek a táncoknak a tanítására adták ki és ezek a táncmesterek mind hivatalos engedéllyel rendelkeztek még az 1940-es években is.¹⁷

A tánc szerepe, a bálók és az 1940-es évek stílusváltozása a két monográfiában

A tánc szerepét meghatározva Kaposi Edit két formát említ: 1. a társadalmi érintkezés egyik formája; 2. színpadi produkció. Az első tehát az alkalomhoz szokásokhoz kötött táncokat jelenti, a második pedig a gyöngyösbokrétás csoport előadásait. Itt ki kell térnem Kaposi 1948-as bálókval kapcsolatos visszaemlékezéseinek közlésére. Első dolgozatában Kaposi Edit időszakosan három kategóriát állít fel:

1. 1900–1920 Református legény- és leányegyletek, Református dalárda által szervezett bálók
2. 1923–1944 Levente-Egyesület, Keresztény Ifjúsági Egyesület, Református leánykör, Dalárda által rendezett bálók

15 A klarinétos, Szilvási Miklós mikor Zemplénagárdon muzsikált, megtanulta a Lovacska táncot és ezt átvette tőle a közösség. A lovacska tánc a táncmesterképző által kreált és tanított koreográfia volt.

16 Róka 1924.

17 A nemzeti táncokat tartalmazó Elekesné Weber Edit neve alatt 1935-ben megjelent könyv Kaposi Edit szerint mind újkori összeállítás. Elekesné könyvében is külön jegyzi, melyeket állította össze ő, melyek azok, amelyeket az eredeti leírásokban közli. Lásd Kaposi 1999:24. V.ö. Róka Pál 1903; 1905; Weber 1935 és a Tánctanítók lapja 1900–1901-es kiadványaival.

3. 1945-től Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Magyar Parasztszövetség, MADISZ, MVDSZ által szervezett bálók.¹⁸

A formai szempontból társadalmi érintkezés egyik formájaként jellemzett táncok a két könyv összevetésének tanulsága szerint a táncéletben táncolt csárdás és a „túl-táncok”. Ezt a falu közössége is megosztva táncolja, a fiatalok járják, a 40-év felettiek a „túl-táncokat” már nem táncolják, mert az „nem illik” nekik. 1945-től megjelenő tömegtáncokat az ifjúságnevelő szervezetek közvetítik. A tömegtánc kategóriájának darabjai lesznek a budapesti színpadokon is látható *cigándi fonótánc*, a *cigándi kemény csárdás*, a *gólyás* és a *huszárkerengő* című koreográfiák.¹⁹ A bálók a moziateremben, a kultúrházban és a kocsmában tartják.

A színpadi produkció, mint a „táncagyomány felelevenítése” a Máday Istvánné által 1931-ben megszervezett debreceni és miskolci székhellyel működő *Magyar Búzavirág Egyesület* és a cigándi gyöngyösbokrétás táncszóport budapesti előadásai voltak.²⁰ Ekkor csak a csárdást táncolták. Kaposi Edit jegyzetében megjegyzi, hogy ehhez a viseletet kölcsönkérlik, nincs már saját tulajdonukban, akkor már nem használják ezeket a ruhákat. Ezt az „előadást” a jó táncosok, a Herczik család kivételes tehetségű táncosai adják elő. A hagyomány felelevenítése és a bemutató jellegű táncolási stílus az 1940-es évekre ifjúsági táncgyűjtéssé szerveződött át.²¹

A kollektív emlékezet – avagy a szellemi folklór emlékezeti terei

A táncélet feltárása által szemléletes a Kaposi Edit által képviselt földrajzi-történeti módszer alkalmazása. Azonban ezen túl jelzi a falun belüli különbségeket is, ami nemcsak a település két része, Ó- és Újfaluk közötti különállóságot, hanem a generációs különbségeket is magába foglalja. Itt kell rátermem a bodrogrközi gyűjtéshez tartozó kiegészítő, még nem közölt anyagok tartalmára. A centenáriumi nagy gyűjtés két-három emberöltő távolságban

18 Kaposi 1948:42.

19 Magyar Táncanítók Országos Szabadszervezete és a Táncszövetség közös kiadványaiban található (1948–1949. Forrás: OSZMI Táncarchívum Országos Táncmesterképző archív dokumentumai.

20 Kaposi 1999:67.

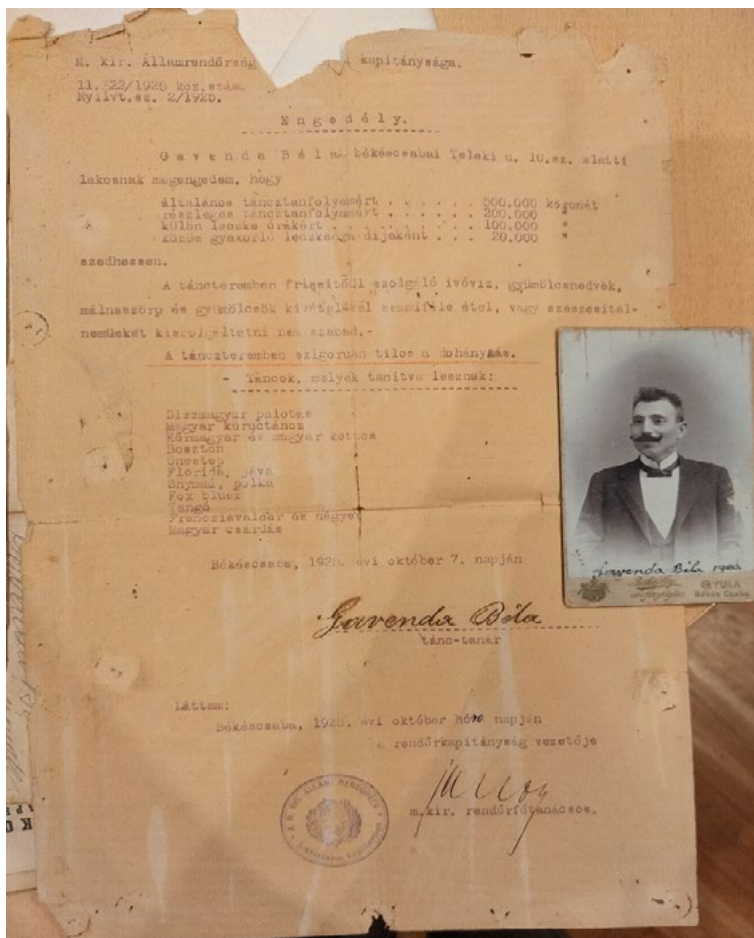
21 Kaposi 1999:70.

6. kép: Bánáti Béla 1946-ban is működő táncmester záróvizsgájának csoportképe.
Forrás: OSZMI Táncarchívum Országos Táncmesterképző archív dokumentumai

7. kép: Bánáti Béla 1946-ban meghirdetett táncanfolyama utáni bemutató előadás programja 1946-ból.
Forrás: OSZMI Táncarchívum, Az Országos Táncmesterképző anyagaiból.

8. kép: A táncmester hivatalos engedélye 1925-ből.
 Forrás: OSZMI Táncarchívum Országos Táncmestereképző archív dokumentumai.

kereste a falu lakosságának kollektív emlékezetében található tartalmakat. Maurice Halbwachs szerint a múlt rekonstruálása a személyes emlékekhez való kötöttségünket is megjeleníti. A múlt rekonstruálásával kapcsolatban hajlamosak vagyunk a hitelesség érdekében emlékeinket helyesbíteni és kiegészíteni, személyekhez és megélt tartalomhoz kapcsolni, ami által az időbeli távolság az átélt valóságnak tekintélyt kölcsönöz.²² A szellemi folklorikincs ezért az interjúalanyok közlésében egyéni színezetet kaphat, ami eltérhet a valóságtól vagy szubjektív tartalmat közölhet. Kaposi Edit gyűjtésében teljesen egyértelmű módon azokat az ikonikus, szinte mitologikus alakokká váló személyeket-alakokat mutatta meg, amelyek az 1848-as szabadságharchoz hozzátartoznak. Ezek Kossuth Lajos, Bem József, Klapka György vagy Görgey Artúr alakjai. Ezeken

az emlékeken azonban Kaposi Edit szerint érződik az iskolában tanult tananyag visszamondása. A rögzített szövegekben Kossuthnak nótája van, kalapforma viseli a nevét, versben szavalják őt, valamint a verbuválás ténye kötődik alakjához. Petőfi, a költő, ezekben a visszaemlékezésekben versírás közben, egészen „hazafiatlanul” hátton-szúrva halt meg a csatatéren. Petőfi oroszországi továbbélésében pedig nem hisznek az interjúalanyok. Megjelenik még Ferenc József, Erzsébet királyné alakja is, és Rózsa Sándor, valamint Patkó Bandi híreshírhedt betyárok is helyet kapnak a falusi emberek emlékezetében. Cigánd és környéke, a Bodroghköz vidéke a Tisza szabályozása előtt lápos területként kitűnő búvóhelyként szolgált a törvényen kívüli betyárok számára, akik itt átkelve a Tiszán mentek tovább Debrecen felé. A verbuválás, a katonalét és az ezzel járó „magasabb társadalmi pozíció”

22 Halbwachs 2021:95-103.

a falu emlékezetében is különleges helyet kap.²³ Említettem már a Herczik családot, mint híresen jó „táncos dinasztia” képviselőit. Kaposi Edit gyűjtésében feltűnik egy „huszár-ös” Herczik Dániel személyében, aki 48-ban szolgálta a Császárt. A szövegekből úgy tűnik, ezt az „örökséget” viszi tovább minden leszármazottja, akik mind kivétel-született táncos kategóriáját jelentik a faluban. Megjelenik még az emlékezeti térben az „ellen”, mint az osztrák és a muszka/orosz is. Itt pedig már a jelenkori emlékekkel való keveredés figyelhető meg. Ők ebből a tényből eredően már nem pozitív, hanem negatív előjelű alakokként kapnak helyet. Az oroszok a szövegek visszaemlékezésében az osztrák hívásra „jönnek, mint az eső”. Valamint az oroszokhoz az agresszív bika jelzője is hozzákapcsolódik, akik „üldözik a nőket, mint bika a teheneket”.²⁴ Így azt gondolom, megfogalmazható a szellemi folklórban megjelenő tartalmak alapján Kaposi Edit gyűjtésének eredménye is. Az ország északkeleti csücskében található bodrogi emberek emlékezete mindazt megőrizte, amihez személyes élmény, tapasztalat, vagy az idegenképpel kapcsolatos pozitív vagy negatív megítélés kapcsolódik. Az emlékezeti tér különböző síkjai, a nemzeti mint identitás, az idegen mint közösségen kívüli, vagy az idegen mint más nációhoz kapcsolódó tömeg kategóriáiban jelennek meg. A nemzethez kapcsolódó tartalom a „magyarság, mint öntudatra ébredő önálló cselekvő nép” kategóriáját jelenti. Ehhez olyan ikonikus alakokat kapcsol, akik ezért kimagaslóan sokat tettek (mint Kossuth, Bem, Petőfi, Görgey, Klapka, a „Császár és a királyné”, valamint a betyárok, akik a pozitív idegenképet testesítik meg). A huszár képéhez a verbuválás, a hadviselés, a férfitánc fogalma kapcsolódik, aki a különlegesen jó táncos kategóriát is képviseli a falu közösségében. A pásztor képe már ténylegesen az idegen képéhez kapcsolódik (mint oláh-orosz). Az ember és ember között zajló harcokban az idegenek képe az osztrákok és az oroszok félelmet keltő, sokaságot, erőt és elnyomást reprezentáló alakjaiként rajzolódnak ki a kulturális emlékezetben. Kaposi Edit az idegen népek táncáról is megkérdezte a bodrogi embereket, tetszik-e ez nekik. A Bodrogi közben megjelenő-átvonuló orosz katonák mellett a ruszinok, szlovákok, románok

és az osztrákok is megemlézésre kerülnek, azonban ezek közül egyik nép tánca sem nyeri el a falubeli emberek tetszését.²⁵ Ezzel a gyűjtéssel kiegészülve tökéletesen megrajzolta Kaposi Edit a második világháború befejezésekor élő falu közösségét, táncolási szokásain keresztül tudástartalmát és annak történeti rétegeit-vonatkozásait. Ennek táncban megjelenő tartalmairól a következőkben írok.

Az összehasonlító etnológiai elemzés a tánc vizsgálatában és a táncban megjelenő emlékezeti terek

A Pázmány Péter Tudományegyetemen meginduló néprajzi képzést Györffy István alapozta meg. Györffy történelem-földrajz szakon szerzett végzettséggel rendelkezett, ez pedig meghatározta a Táj- és Népkutató Intézet, majd az abból átalakuló Néptudományi Intézet munkájának alapvető kutatási irányvonalát.²⁶ 1939-ben bekövetkezett halála után már Ortutay Gyula növendékeként végeztek Kaposi Edit és Belényessy Márta is. Kettejük kutatásai által egyértelműen felismerhetőek a német etnológiai kutatási irányvonalból alkalmazott elméletek. A Néptudományi Intézet korai kutatásaihoz hasonlítva már konkrétan, szó szerint megemlítve a kultúrkör-kultúrmorfológia szavak nincsenek.²⁷ Mégis maga a metodika tökéletesen kitapintható. A földrajzilag egy területen élő emberek-népcsoportok-nemzetiségek életében fellelhető kulturális jelenségek képezték a kutatás tárgyát. Ez azonos a kultúrkör fogalmának alkalmazásával.²⁸ A tánc kutatásában ez az alkalomhoz kötött vagy alkalomhoz nem kötött táncolási szokások leírását jelenti. Ez a falu táncéletének rögzítése.²⁹ Viszont látható, hogy itt olyan „külső behatásról” is szó van, ami szorosan hozzátartozik az emberi élethez

25 Kaposi 1999:64-65.

26 Karácsony 2004:154.

27 Belényessy 1958:48.

28 Sylvain 1996:485.

29 Kaposi Edit 1947-ben született, *A tánc kutatás újabb feladatai* című írásában (az új kiadású 1999-es kötetben) szerepel egy hosszabb hivatkozás, mely szerint ezt a kutatási módszertant Györffy-re hivatkozva állította fel. Azonban ezek a gyűjtés során alkalmazott kérdések a falukutató mozgalom tánc-kutatásához megfogalmazott kutatási metodikát tükrözik. Lásd Kaposi 1999:247. V.ö. Újszászy 1936:94. Ezt alátámasztja Kaposi Edit bodrogi gyűjtéséről készített beszámolója is. OSZMI Táncarchívum fond 58.

23 Verbuváló nótaként a *Gyere pajtás katonának* című dal szövegét írta le Kaposi Edit. Ez a Kun-verbunk dallamként is ismeretes.

24 Ezek a példák mind Kaposi Edit Néprajzi Múzeum archívumában őrzött cédulákon található gyűjtésekből származnak.

kötődő rítusok táncban megjelenő tartalmához. Ez pedig a táncmesteri hivatás és a táncmester által közvetített tanult táncok csoportját jelenti. Ez pedig továbbvisz a kultúrmorfológia kérdésének értelmezéséhez.³⁰ A történeti aspektusok-rétegek összehasonlító vizsgálata a közösség kultúrájának örökölt mozgáskincsét és polifonikusan egymás mellett jelenlévő táncdivat stílusainak párhuzamos együttélését-alakulását tárja fel. Ez pedig felveti a táncstílusokat jellemző kategóriák értelmezését is. A test tanult viselkedése mint táncillem magában hordja a városban élő báli tánc kultúra hatásait. Ehhez pedig az aktuális tudástartalmat szabályozó tartalmakként a tánc kultúrában megjelenő táncok formai-stilisztikai szabályait és elkülönülését mutatja be Kaposi Edit elemzése. Ezek pedig jól látható módon a következők:

- A Csárdás, ami mindenki által ismert, a „nemzeti *természetes magyar*”
- A történeti társastáncok és a nemzeti táncdivat (francia, angolszász, cseh, lengyel, német táncok)
- A modern társastáncdivat (latin-amerikai táncok).

Ezeknek a táncoknak a kulturális emlékezetben elfoglalt helye a falu közösségében életkori kategóriákat is létrehoz. A felnőttkor két szakaszra oszlik, fiatal felnőttkorra és felnőttkorra. A fiatalok ismerik a táncdivat új táncait, a felnőttek ismerik a régebbi táncokat. A közösségi táncalkalmakon pedig a két korosztály egymás táncait nem táncolja. Ugyanez a kategória érvényes a faluba később betelepülőkre is. A közösség kulturális emlékezetében tehát megoszlik az örökölt-tanult tudástartalom és a populáris kultúra által közvetített hatás. A kulturális emlékezet nagyjából egy emberöltő távolságba tud visszatekinteni. A történetileg behatárolt táncstílusok java része a 19. századig tekint vissza, azokra a táncmesterek által rögzített táncformákra, amelyek a közösségi társasági táncok aktuális típusait képviselik. A közösségi tánc kultúra mellett pedig hatásként megjelenik egyrészt a Gyöngyösbokréta „színpadi táncá avanszó” turisztikai látványossága és az ifjúságnevelő szervezetek által közvetített tömegtáncok univerzalizált stílusának jelensége. Kaposi Edit a színpadi táncokként beszél ezekről a kategóriákról. Ebben pedig kiemelt szerepe egyértelműen a csárdásnak van. Megjelenése a 19. századi városi kultúrában tette népszerűvé és nemzeti

30 Sylvain 1996:488.

stílussá. A „magyar” jelző emeli meg és teszi jelentőssé a táncot a közösség emlékezetében. Ez pedig történetileg nemcsak a színpadon való megjelenése, hanem a tudományos kutatás megindulása miatt is identikus tartalomként kiemelt szerepet kap. Látható, hogy a földrajzi kérdések mellett a tánc történeti rétegeinek értelmezése is kiemelten fontos az etnológiai irányú kutatásban, hiszen így írható le legpontosabban, legteljesebb mértékben a vizsgált falu közössége vagy vizsgált népcsoport kulturális jelenségeként értelmezett tánc kultúra. Ez pedig azért kiemelten lényeges, mert a közösség táncában megjelenő tánc folklorisztikájának történeti jellege utal a közösség tudástartalmára. Ezek az elkülönülő stílus kategóriák az elinduló tánc kutatásban külön szakterületekké válnak. Tehát a közösség tánc kultúrájában gyakorolt táncok Kaposi Edit bodrogközi példája alapján nemcsak a magyar táncot, hanem az európai táncdivat elkülönülő kategóriát is megmutatta. A szimbolikus kultúramodell, mint előadás pedig egy olyan idealizált képet mutat a falu közösségről, ami a valóságban már nem feltétlenül létezik. Mégis önazonosságként ez lesz az a felvállalt tartalom, amit a kívülállók számára mutatnak magukról. A történeti társastánc kutatása elsősorban Szentpál Olga szakterülete lesz, a modern társastáncok és a későbbi versenytáncok kiemelten Kaposi Edit kutatási szakterületévé válnak. Az 1950-es évektől a néptánc kutatása a nyelvészeti modell alkalmazását tartja elsődlegesnek, ezért ezek az említett szakterületek többé nem az etnológiai kutatás irányvonalát képviselik az alakuló tudományos kánonban, ami egyben a tánc történeti vonal leválását is eredményezte.

Kaposi Edit további munkái

Kaposi Edit kutatómunkája nemcsak a bodrogközi kutatást jelenti. Gyűjtéseket végzett a Néptudományi Intézet keretei között a Hajdú-Bihar megyei Derecskén, Kismarján, Nádudvaron és Pocsajon, a Tolna megyei Bátán, a Pest megyei Galgahévízen és a Veszprém-megyei Zalaváron.³¹ A Néptudományi intézet megszűnése és a Táncszövetségben végzett munkája után az 1951-ben megalakuló Népművészeti Intézetben dolgozott. Ez az intézet, ahogyan a táncszövetség is, az ifjúsági mozgalmak kötelezően gyakorolt táncjaihoz szükséges

31 Kaposi 1952:84-86. A Pocsaji lakodalmi szokásokat rögzítő kutatásának kézirata a Néprajzi Múzeum archívumában található.

tartalmak megteremtésén és terjesztésén fáradozott. Mint szakmai szervezet, működése a mozgalom irányítása, továbbképzése, megfelelő oktatási segédanyagokkal ellátása volt. Az 1950-es években az ideológiai szorítás miatt a kiemelten preferált stílus egyértelműen a néptánc volt. Népművészeti Intézet végezte el a még fellelhető magyar táncfolklór felgyűjtését. A felgyűjtött táncfolklór szolgált alapjául ezeknek az újonnan készített koreográfiáknak, ami elsősorban az ifjúság betanított színpadi táncait és közösségi tömegtáncait jelentette. Kaposi Edit munkája így az oktatási segédanyagok elkészítése és a megjelenő és működő számos együttes szakmai minőségének ellenőrzése volt. Ebből az időszakból két kiemelkedő műve az 1952-ben megjelent *Népi táncainkról* és Maác László szerzőségével közös, 1958-ban megjelent *Magyar népi táncok, táncos népszokások* könyve volt. Ez a könyv részben bővített és szerkesztett változata az első, a *Népi táncainkról* címet viselőnek.³² A könyv a Néptudományi Intézetben végzett munkára támaszkodik, annak eredményeit összegzi. A magyar táncgyomány típusai (mint gyermektáncok, női táncok, férfi táncok, vegyes kör-, páros- és csoporttáncok) mellett az emberi élet fordulóihoz, a munkaalkalmakhoz és a szokásokhoz kapcsolódó táncalkalmakat is leírja. Mozgás- és táncjellegeket vet össze Kaposi Edit történeti forrásokkal, ami azt gondolom, 1948-ban elkezdett munkásságának folytatásaként, a történeti táncfolklorisztika megalapozásaként értelmezhető. Kiemelkedő a feyvertáncok, a verbunkos tánc és a csárdás tánc típusainak elemzése. Sajnálatos tény a második kötetrel kapcsolatban az, hogy pont azok a részek maradtak el belőle, amik a történeti táncfolklorisztika kutatási irányvonalát támogatták. Az első könyvhöz képest az 1958-as kiadás visszafogott-fojtott, inkább folklorisztikai irányvonalat képviselő, elsősorban a „szakmabeliek” számára elkészített szakkönyvben kizárólag a magyar néptánc-szokásokhoz kötődő, azok formai alakulását őrző tánc típusok leírása található.³³ A két könyv kiadása között eltelt időszakban a tánc kutatás jelentős mértékű változása és előrehaladása volt tapasztalható. Köszönhető ez az újabb generáció csatlakozásának, Pesovár Ernő és Ferenc, Maác László és Martin György is ebben az időszakban került ki az egyetemről és csatlakozott az intézetben folyó

32 Kaposi 1952.

33 Ez a könyv erősen támaszkodik a Lajtha–Gönyei féle tánc típusokra vonatkozóan megállapított kategóriáira. Lásd Lajtha–Gönyey 1941 Magyarorságn Néprajza IV. Tánc fejezete.

munkájához. Frissen végzett kutatókként tetemes mennyiségű gyűjtéssel támogatták a Népművészeti Intézet kutató tevékenységét. Ez idézhette elő a célirányosan csak néptánc kutatással foglalkozó kutatók szemléleti és szakterületi elhatárolódását.³⁴ Kaposi Edit ekkor a tánc történeti rétegei, a magyar társastánc kultúra feltárása felé fordult, ahogyan ezt bizonyítják az 1950-es évek közepén megjelenő írásai Balassi Bálintról, vagy Szöllősy Szabó Lajosról írt tanulmányai.³⁵ Kaposi Edit szakterülete ettől az időszaktól kezdve, majd hangsúlyozottan az 1960-as évektől a táncmesterség, a társastáncok és a versenytánc kutatása, népszerűsítése és terjesztése volt. Hagyatékában számos nemzetközi, idegen nyelvű szakkönyv fordítása megtalálható, amelyek számára hozzáférhetőek voltak, és ami alapján folytatta a társastánc történetének, jelenkori fejlődésének és változásának kutatását. Munkásságának páratlan gazdagsága mutatja tájékozottságát, felkészültségét és a téma iránti állandó érdeklődését.

Összegzés

Kaposi Edit személyében olyan kutató képe rajzolódik ki, aki a Muharay Elemér által elképzelt haladó szemléletű, a hagyományt értékékként tekintő fiatalat testesíti meg. Munkássága kezdeti időszakában kivételesen élesen látta az általa felgyűjtött, feltárt terület közösségét és annak tudástartalmát. Kaposi Edit kutatásában a közösség zártságának köszönhetően az emlékezeti térben különböző síkokon jelenik meg az idegen képe. A népi tudás több emberöltőre visszatekintve az iskolában tanult ismereteire támaszkodik. A táncjal kapcsolatban a közösség által őrzött hagyomány mellett megjelennek a városból érkező táncdivat tanított táncai. A táncban megjelenő emlékezeti terek a nemzetihez a csárdást kapcsolják, a katonához a verbuválás, a verbunk és a jó táncos fogalomköre kapcsolódik. Így ez a közösség belső szokásaihoz kapcsolódó tánc tartalom. Ami a közösség életére hatást gyakorol, az idegen pozitív és negatív képeit világítja meg a pásztor, a betyár, valamint az osztrák, a román, az orosz alakjában. Amit pedig kifelé mutat a falu, ami reprezentációs cselekvésként a gyöngyösbokrétá színpadi táncá avanszáló stílusát jelenti, mint „felélesztett” hagyomány-szellemi skanzen. Hitelesség, eszmei érték

34 Az oktatási intézményekben tananyag és a tudományos szemlélet változása egyaránt az 1950-es évtől markánsan az orosz példa követését tekintette feladatának.

35 Kaposi 1954; 1955.

és tartalom tekintetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a falu közösségének értékrendjét, az őkre erő történelmi hatásokat és a kultúráváltozás életkorhoz köthető szakaszait. A történelmi korszakhoz kapcsolódó változások szellemi folklórra-táncéletre gyakorolt hatása Kaposi Edit kutatásának eredményei alapján természetes folyamatként nyilvánul meg a falu zárt közösségében is. A Néptudományi Intézet munkájához kivételes eredményekkel járult hozzá Kaposi Edit kutatómunkája. Az eredmények értékelésében kiemelkedő szerepe van a társasági táncművelés időszerű változások követésének. Kaposi Edit a történelmi táncfolkloriztika alapjait teremtette meg méltánytalanul feledésbe merült munkáiban. Az 1950-es években kettéváló folkloriztikai és tánc-történelmi irányvonal a kezdeti eredményeket nem tartotta fontosnak. Pedig azt kell belátni a tánc kutatásával kapcsolatban, hogy koncentráltan a 19. századi és a 20. századi táncművelés írásos emlékeinek összehasonlító vizsgálata igazán előremutató eredmények feltárására adtak és adnak lehetőséget. A város és a vidék interakciója itt is bizonyíthatóan megmutatkozik. Ehhez pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül a város kultúrájának-táncéletének változásait és frekvenciált területeit. Kaposi Edit munkássága, kutatói habitusa és eredményei minden magát kutatói pályára lépő tanítvány számára példaként szolgál. Isten éltesse 100. születésnapján Kaposi Editet! Emlékezzünk rá tisztelettel kutatói kiválóságának méltó megbecsülésével.

Felhasznált szakirodalom

- Ábrahám Nóra 2022 *Hagyomány a városban – Folklórjelenségek megjelenési formái és szimbolikus jelentései a város populáris kultúrájában a 20. század fordulóján. Kultúra és Közösség*, IV. folyam XIII./4:101-121.
- Belényessy Márta 1958 *Kultúra és tánc a bukovinai székhelyeknél*. Magyar Néprajzi Társaság könyvtára, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berlász Melinda szerk. 1998 *Vass Lajos emlékezete*. Püski Kiadó, Budapest.
- Halbwachs, Maurice 2021 *Az emlékezés társadalmi keretei*. L'Harmattan Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Specimina Ethnographica sorozat (sorozatszerkesztő: Keményfi Róbert).

- Kaposi Edit 1948 *Tánc a bodrogközi Cigádon* – doktori disszertáció (kiadatlan kézirat), Kaposi Edit kéziratok hagyatéka, OSZMI Táncarchívum fond 58.
- Kaposi Edit 1952 *Népi táncainkról*, rövid néprajzi áttekintés táncoktatók és táncsoportok részére. Művelt Nép Kiadó, Budapest.
- Kaposi Edit 1999 *Bodrogköz táncai és táncélete 1946–1948*. Planétás Kiadó, Budapest.
- Kaposi Edit – Maác László 1958 *Magyar népi táncok, táncos népszokások*. Bibliotheca Kiadó, Budapest.
- Karácsony Zoltán szerk. 2004 *Magyar táncfolkloriztikai szövegyűjtemény I*. Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, Budapest.
- Kardos László 1980 *A Fényes Szelek nemzedéke I-II*. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Kósa László 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lajtha László – Gönyei Sándor 1941 *Magyarország Néprajza IV. kötet – szellemi folklór*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Pataki Ferenc 2005 *A NÉKOSZ-legenda*. Osiris könyvtár, Budapest.
- Róka Gyula 1924 *Modern táncok albuma*, szerzői kiadás, Budapest.
- Sylvain, Renée 1996 Leo Frobenius. From „Kulturkreis to Kulturmorphologie”. *Anthropos*, Bd. 91, H. 4./6:483-494.
- Újszászy Kálmán 1936 *A falu, útmutatás a falu tanulmányozásához*. Kisfaludy László Nyomdája, Sárospatak.
- Varga Sándor Frigyes 1939 *Bevezetés a táncirodalomba*. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- Weber Edit, Elekesné 1935 *Magyar táncok – vezérkönyv a magyar táncok tanításához*, Stephaneum Nyomda, Budapest.

Egyéb források

- Kaposi Edit 1946-48-as időszakból származó gyűjtési, cédulás feljegyzései, valamint 1950-51-ből származó dokumentumai, Néprajzi Múzeum Archívuma
- Országos Táncmesterképző dokumentumai, OSZMI Táncarchívum
- Kaposi Edit gyűjtésének nyilvánosan hozzáférhető forrása Maruzsenszki Andor feltöltésében található: https://www.youtube.com/watch?v=dUng_cZrKIY